

Konrad Marc-Wogau

Några minnen från studieåren i Uppsala

Nedanstående text är hämtad ur ett opublicerat manuskript med titeln *Minnen*, skrivet av Konrad Marc-Wogau (1902–1991), som under åren 1946–1968 var professor i teoretisk filosofi i Uppsala. Publiceringen sker med tillstånd av fil. lic. Ann-Mari Henschen-Dahlquist.

Under de första åren i Uppsala (1921–24) hyrde jag ett litet, mycket hemtrevligt studentrum på Övre Slottsgatan, mitt emot universitetet. Fem minuters promenadväg därifrån låg Åttans matsalar, där jag intog mina mål. Jag hade turen att snart nog komma med i ett gäng av några jämnåriga eller ett par år äldre studenter tillhörande olika fakulteter. Vänskapsband knöts och vänskapen med flera av matlagskamraterna bestod även långt efter studietiden i Uppsala. Diskussionerna under måltiderna var ofta mycket livliga och givande.

Jag hade från början bestämt mig för att så småningom ta en fil.kand.-examen med filosofi och klassiska språk som huvudämnen. Mitt intresse för filosofin hade väckts redan i Ryssland, då jag av en slump kommit över och ivrigt läst några av Platons ungdomsdialoger. Vad som fascinerade mig mest var Sokrates' sätt att söka precisera de begrepp som diskuterades. Den sokratiske analytiska metoden tycktes mig öppna helt nya perspektiv. Kunde det finnas ett bättre sätt att komma till klarhet i ett begrepps betydelse?

Då jag kom till Uppsala i slutet av augusti 1921, sökte jag omedelbart telefonkontakt med professorerna i filosofi, Adolf Phalén och Axel Hägerström. Till min besvikelse fick jag reda på att de ännu inte kommit hem från landet. Bättre tur hade jag hos professorn i latinska språket, Per (Pekka) Persson, och han blev min första akademiska lärare i Uppsala. På sätt och vis var det tur för mig att filosoferna inte var anträffbara; detta gjorde att mitt första ämne blev latinet. Pekka Persson, denne utomordentligt lärde och älskvärde lärare avgick med pension våren 1922; hade jag inte börjat med latinet, skulle jag aldrig ha fått honom till lärare. Såsom sakerna utvecklade sig blev jag hans sista tentand.

Givetvis följde jag under mitt första år i Uppsala också filosofernas undervisning. Men jag insåg snart nog, att ett effektivt studium av filosofi, såsom ämnet var upplagt i Uppsala, krävde en del förkunskaper. En mycket god inledning i ämnet gav docenten Carl Hellströms kurs i filosofins historia. Jag är honom stort tack skyldig inte bara för den klara och stimulerande kursen utan också för de råd och litteraturanvisningar han gav sina lärjungar. Phaléns föreläsningar var till en början en besvikelse. Han föreläste om Einsteins relativitetsteori och dess betydelse för tids- och rumsbegreppen. (Föreläsningarna utkom senare i bokform med titeln *Über die Relativität der Raum- und Zeitbestimmungen*.) Till en början förstod jag mycket litet, ja praktiskt taget ingenting. Jag började tvivla på att jag valt rätt ämne, men samtidigt retade det mig att jag inte kunde tillgodogöra mig föreläsningarnas innehåll. Jag förde mycket noggranna anteckningar och försökte renskriva dem, då jag kom hem. Men det skulle dröja länge innan jag lyckades läsa ut någon mening ur mina anteckningar. Phaléns sätt att föreläsa fann jag till en början föga fängslande, utom i *ett* avseende. Man fängslades utan tvivel av hans sokratiska förmåga att precisera en fråga eller ett begrepps betydelse. När han med en karakteristisk armrörelse pekade mot fönstret och började en mening med ”å ena sidan” för att sedan, med andra armen pekande mot väggen mitt emot fönstret, fortsätta med ”å andra sidan”, visste åhöraren att det var fråga om en viktig distinktion, av avgörande betydelse för det begrepp han analyserade. Phalén var en distinktionernas mästare. Ser jag tillbaka på hans föreläsningar och kanske speciellt på hans seminarieövningar framstår de för mig (om jag bortser från den allra första tiden) som utomordentligt lärorika just genom de klarläggande distinktionerna. För hans skarpsinne och stringenta sätt att resonera kom jag snart nog att hysa den största respekt. Även då jag efter avlagd fil.kand.-examen flyttade till Stockholm, försökte jag att så regelbundet som möjligt följa Phaléns undervisning. Efter seminarieövningarna följde man självklart med till Gillet för att inte försumma de givande postseminarierna. Samtalen vid dessa möten rörde sig för det mesta om intrikata filosofiska problem, ibland även om de då aktuella politiska frågorna: den begynnande nazismen i Tyskland och Hitlers maktövertagande.¹ Phalén var mycket kritisk och irriterades påtagligt, då en av deltagarna, en övertygad nazist, förde ämnet på tal. Det var länge svårt att etablera personligt kontakt med läraren. Man hade en känsla av att Phalén ville undvika mera personliga samtal. Först under de sista åren före hans förtidiga död

¹ Marc-Wogau måste här antas syfta på Hitlers kommande eller eventuella maktövertagande. Phalén dog i oktober 1931 och Hitler kom till makten i januari 1933.

tyckte jag mig kunna spåra hos honom ett intresse för vad eleverna höll på med och vilka problem som sysselsatte dem.

Två mycket tydliga minnen, det ena från tentamen för fil.kand.-examen, det andra från tentamen för lic.-examen, säger en del om lärarens relation till eleven.

Trots att jag ordentligt jobbat med läskursen för två betyg i fil.kand.-examen och även läst en del annan filosofisk litteratur, var det med bävande hjärta jag tentamensdagen mycket försiktigt tryckte på ringklockan till Phaléns våning. Ringningen hördes genom ytterdörren. Till min förvåning ville ringningen aldrig sluta. Efter en stund öppnades dörren. Phalén stod i dörröppningen med påtagligt irriterad uppsyn. "Ringer kandidaten?" löd hans fråga. Jag svarade försagt: "Klockan måste ha fastnat." "Jaså", sade Phalén, "ja, stig på då." Medan klockan fortsatte att ringa, visade Phalén mig in till sitt arbetsrum. Sedan försvann han och var borta som jag tyckte oändligt länge. Jag förstod att det var en dålig början på en tentamen. Men så slutade klockan att ringa. Phalén hade tydligen lyckats reparera den. Han kom in, kastade en blick på tentanden, märkte tydligen att jag var nervös och bestämde sig, som han vid ett långt senare tillfälle berättade för mig, att ge mig tid att lugna ner mig. Han tog fram sin pipa, började leta efter tobaken, men kunde inte finna den. Med ett "ursäkta mig" gick han ut ur rummet, var borta länge, innan han återvände med tobakspungen, satte sig i sin fåtölj och började långsamt stoppa pipan. Jag kände hur min nervositet tilltog alltmera. När pipan var färdigstoppad, började Phalén leta efter tändstickor, gick ut igen och kom efter en stund (en evighet, tyckte jag) tillbaka med en tändsticksask, satte sig i fåtöljen och tände långsamt pipan – allt detta för att ge mig tid att lugna ner mig! Ett märkligt psykologiskt misstag. Så kom första frågan; jag kände plötsligt hur nervositeten försvann. Frågan var – tyckte jag – lätt att besvara och så var också de följande frågorna. Jag fick spets på betyget och ett uppmuntrande jakande svar, då jag frågade om professorn trodde, att jag kunde fortsätta studera filosofi för fil.lic.-examen.

Det andra minnet gäller just tentamen i teoretisk filosofi för fil.lic.-examen. Phalén sade först några ord om min i förväg inlämnade lic.-uppsats, som handlade om utvecklingen av Kants förkritiska rumsuppfattning. Sedan förhörde han mig mycket grundligt på litteraturkursen. När förhöret var över vågade jag framkasta en fråga: "Jag hade tänkt fortsätta med studierna i filosofi och skriva en doktorsavhandling; vad anser professorn om det?" Phalén satt tyst några minuter, sedan sade han med mycket bestämd ton: "Det skulle jag på det bestämdaste avråda kandidaten från." Under den paus som följde kände jag hur hjärtat sjönk i mitt bröst. Hade

jag svarat otillfredsställande på frågorna? Själv tyckte jag att jag klarat mig fint under förhöret. Den pinsamma tystnaden under någon minut avbröts av att Phalén fullbordade den avbrutna meningen: "Såvitt inte kandidaten har pekunjära resurser." Svårigheter att få doktorandstipendium i filosofi och att efter doktorsexamen försörja sig på en doktorsgrad i filosofi var så stora att professorn ansåg sig böra avråda en elev från att ägna några år av sitt liv åt att doktorera i ämnet. Jag försäkrade Phalén att jag hade det så ställt, att jag kunde i varje fall någorlunda klara livhanken. "Ja, det förändrar saken", var hans uppmuntrande svar, och vi övergick till att tala om en eventuell doktorsavhandling.

Då licentiatbetyget var inskrivet i min tentamensbok, sade Phalén: "Jag föreslår att vi i fortsättningen säger du till varandra." På den tiden var en avklarad tentamen för licentiatexamen den vanliga tidpunkten för titelbortläggning mellan professorn och licentianden, även om bekantskapen emellan dem varat i många år. Jag tackade och kände mig mycket belåten nu när tentamen var överstånden.

Hägerströms undervisning följde jag från början av mina studieår i Uppsala, men praktisk filosofi var mitt sista ämne i fil.kand.-examen. Lic.-tentamen i detta ämne avlade jag först senare för Einar Tegen.

Hägerströms föreläsningar och seminarieövningar skilde sig väsentligt från Phaléns. Det var för mig en gåta, varför jag fascinerades av hans undervisning. Allt kan inte förklaras genom en hänvisning till innehållet och den personliga utstrålningen. I själva verket begick Hägerström många av de fel en föreläsare kan begå. Ytterst sällan såg han på auditoriet. Han talade med blicken fäst på vad vi kallade en koncentrationslapp, en papperslapp som ibland kanske innehöll några nedskrivna punkter, en kort sammanfattning av föreläsningens innehåll, men ofta verkade vara helt tom, bara en koncentrationslapp. Hägerström talade till en början mycket tyst, i regel som en inledning till ett skämt, höjde han blicken mot åhörarna. Jag minns ett tillfälle, då han talade om riksdagens organisation; han tittade upp från papperslappen med orden "riksdagen är inte så bildad", andades djupt in och fortsatte efter en konstpaus: "jag menar sammansatt . . ." När klockan ringde gick han ut utan att kasta en blick på auditoriet. Många ville förklara detta beteende, denna reserverade hållning vis à vis åhörarna, som utslag av en sorts blyghet. Vid privata samtal var Hägerström alltid mycket tillgänglig och vänlig.

Mitt första besök i Hägerströms villa har jag ett mycket livligt minne av. Som brukligt var hade jag per telefon anmält min avsikt att studera praktisk filosofi för fil.kand.-examen. Vi bestämde en tid för ett besök, då jag skulle få en läskurs för två betyg. Det var tidigt på hösten och Hägerström var ensam hemma, då jag besökte honom. Familjen var

ännu på landet. Vi satte oss vid ett bord i hans arbetsrum. Plötsligt ringde telefonen i ett angränsande rum. Hägerström gick ut för att svara. Samtalet blev ganska långt. Då han kom tillbaka efter telefonsamtalet såg han rätt så frånvarande ut. Han tittade på mig, slog sig ner i sin fåtölj, stoppade sin långa pipa, tände den, drog några bloss och sade: "Nå kandidaten, hur definierar Jellinek staten?" Jag blev lite förvirrad och medgav att jag inte visste det. "Men då kan jag inte godkänna kandidaten", lydde Hägerströms överraskande replik. Jag tog mod till mig och påpekade försynt: "Jag tror att professorn misstar sig; jag kom hit inte för tentamen utan för att få en läskurs." "Javisst", svarade Hägerström, "det var fråga om en läskurs", och övergick till att räkna upp en massa böcker, bland dem också Jellineks.

När jag ett par terminer senare återkom för tentamen, hade jag särskilt grundligt förberett mig på Jellineks bok. Men den gången fick jag inte någon fråga på den.

En annan mycket tydligt minnesbild som dyker upp avser en av Hägerströms rättsfilosofiska seminarieövningar. Jag hade fått i uppgift att referera ett kapitel ur en tysk rättsfilosofisk bok. Hägerström lyssnade uppmärksamt på mitt referat och kommenterade det när det var slut på ett sätt av vilket klart framgick, att han tog avstånd från författarens tolkning av rättighetsbegreppet. Jag minns tydligt än i dag att jag av denna hans kritik för första gången insåg, vilka konsekvenser hans värdenihilism hade för hans rättsfilosofi. Vilhelm Lundstedt, professorn i obligationsrätt, som på den tiden ofta deltog i Hägerströms rättsfilosofiska seminarieövningar, begärde ordet och upprepade på ett mera tillspetsat sätt Hägerströms argumentering. Sin vana trogen reste han sig upp från stolen och gick av och an i seminarierummet, medan han temperamentfullt utvecklade sin kritik av det refererade kapitlet. Hägerström satt tyst med blicken fäst på en papperslapp på bordet framför sig. När det äntligen blev tyst, tittade han upp och frågade: "Är det slut?", varpå han övergick till att själv utveckla andra aspekter på ämnet. Efter seminarieövningen kom Lundstedt fram till mig, hälsade och tillade ytterligare några synpunkter på det refererade ämnet. Han slutade med att försäkra att jag med de synpunkter jag utvecklat hade goda utsikter att bli professor i juridik vid vårt universitet, vilket – som jag förstod – var den hårdaste kritik han kunde tänka sig.

Trots att jag följde Hägerströms undervisning mer eller mindre regelbundet under många år och deltog i diskussionerna under hans givande seminarieövningar, dröjde det mycket länge innan jag började känna en fastare mänsklig kontakt med honom. Egentligen först efter min disputation våren 1932.

Då min doktorsavhandling förelåg i tryckfärdigt skick skickade jag som överenskommet var ett exemplar av manuskriptet till Phalén. Samma dag togs Phalén in på Akademiska sjukhuset. Såvitt jag vet fick han aldrig tillfälle att se manuskriptet. Ett par veckor senare slutade han sina dagar.

Det dröjde länge innan jag lyckades övervinna den känsla av osäkerhet jag kände, då Phalén gick bort utan att ha haft tillfälle att säga sin mening om min avhandling. Utgående från den då inte ovanliga principen att en doktorsavhandling skulle vara en helt självständig prestation, hade Phalén under en lång tid varit ovillig att diskutera de problem som hopade sig för mig under de år då jag skrev på avhandlingen. Efter Phaléns bortgång frågade jag Hägerström om inte han ville se på och säga sin mening om min avhandling, som då förelåg i manuskript. Han vägrade bestämt, sade bara att han skulle deklarerat sin mening efter disputationen. Det kändes hårt att befordra manuskriptet till tryckeriet utan moraliskt stöd från mina filosofiska lärare.

Disputationsdagen har jag ett mycket livligt minne av. Gunnar Oxenstierna var fakultetsopponent. Han framförde sin kritik skickligt men med stor försiktighet och tycktes acceptera mitt försvar. Spänningen jag känt inför oppositionen försvann snart nog och diskussionen blev givande. Senare hörde jag från olika håll att jag verkat nervös och sökt undvika att titta på auditoriet. Några frågade till och med om jag försökte imitera Phalén, som ju under sina föreläsningar ofta vände blicken mot fönstret. Förklaringen var i mitt fall mycket enkel. Flera av åhörarna var mina närmaste släktingar och vänner. Var gång jag riktade blicken mot auditoriet fick jag se någon av dem välvilligt och gillande nicka mot mig. För att inte bli distraherad av dessa uppmuntrande nickar bestämde jag mig för att titta ut genom fönstret.

Under disputationsmiddagen satt Hägerström på min högra sida. Han uppmuntrade mig först med några vänliga ord om förmiddagens diskussion. Senare kom vi att tala om min uppväxttid i Ryssland och om förhållandena där. Hägerström lyssnade uppmärksamt och visade ett påtagligt intresse för mig och skildringen av mina levnadsöden. Vi kom också att tala om min framtid och mina utsikter på den akademiska banan. Det höga betyg som åsattes min avhandling har jag i hög grad Hägerström att tacka för. Några månader efter disputationen rekommenderade han mig hos rektor Thunberg till den efter Hellströms död lediga tjänsten som lärare i filosofi vid Stockholms Högskola. Jag kände mig efter denna tid alltid välkommen då jag besökte Hägerström vid mina resor till Uppsala.

Ett besök har särskilt fäst sig i mitt minne. När Carl Hellström dog (begick självmord) mitt under pågående konkurrens om Phaléns profes-

sur, vid vilken Hellström placerats i första rummet av samtliga sakkunniga,² undrade vi vem som skulle bli Phaléns efterträdare. Hägerström hade satt Karitz före Oxenstierna. Jag visste då ingenting om lundadocenten Anders Karitz mer än vad som stod i sakkunnigutlåtandena. Förklarligt nog ville jag bilda mig en egen uppfattning om hans filosofi. Med största förvåning läste jag hans bok *Tillvarons motsatspel*. Ett sådant pekoral har jag aldrig läst, varken förr eller senare. Hur kunde Hägerström godta denna skrift som specimen för en professur och hur kunde han över huvud taget kompetentförklara Karitz, frågade man sig.

Jag ställde frågan direkt till Hägerström då jag träffade honom, och pekade på några av de mest pekoralistiska partierna i boken. Han såg något besvärad ut, medgav också att boken hade sina egendomligheter, men framhöll att han ”bakom texten tyckte sig kunna spåra ett drag av genialitet hos författaren”. Jag svarade att författaren enligt min mening väl lyckats dölja sin genialitet, om han ägde någon. För mig framstod det som en katastrof, som filosofins totala förfall i Uppsala, om Karitz skulle bli Phaléns efterträdare. Föga anade jag då, att jag någon tid senare skulle vara tvungen att föreläsa just om *Tillvarons motsatspel* för nybörjare i teoretisk filosofi.

² Fil.dr Thorlild Dahlquist påpekar i en kommentar till texten att Marc-Wogau här måste ”ha gjort en liten minneslapsus. När sakkunnigutlåtandena bröts, var Hellström redan död. I Tegens och Nymans utlåtanden berördes ej Hellström; av Hägerströms framgick, att han placerat Hellström först, men av Kailas att han givit Oxenstierna första rummet före Hellström. Men otvivelaktigt skulle man ha följt Hägerströms votum i de akademiska instanserna och ha satt Hellström före såväl Karitz som Oxenstierna, och säkert skulle Hellström ha utnämnts i stället för Karitz – om inte Hellström hade gått bort.”